

Het Koninkrijk

droom of werkelijkheid?

Kwadrant

Kwartaalblad van de Remonstrantse
Gemeente Twente

Jaargang 3, nummer 4, december 2011

Redactie

Foeke Knoppers, Henk van Waveren en Cor Langen

Doelstelling

Kwadrant is een Remonstrants kwartaalblad voor Twente. De naam slaat niet alleen op de verschijningsfrequentie, maar ook op de vier seizoenen, die jaar na jaar ons leven tekenen en kleur geven. Het tijdschrift beoogt het remonstrants gedachtegoed bekend te maken aan leden, vrienden en belangstellenden. Het tijdschrift is daarnaast gericht op lezers met een spirituele belangstelling. Kwadrant is een zusje van Passant, het maandelijks mededelingenblad.

Website

Uitgebreide informatie over de Remonstrantse Gemeente Twente en het blad Passant zijn te vinden op:

<http://www.remonstranten.org/twente>

Abonnementen

Abonnementen kunnen op ieder gewenst moment worden aangegaan. De abonnementsprijs bedraagt € 16,- per jaar voor 4 nummers inclusief verzenden en administratiekosten. Opgave bij: kwdr@xs4all.nl

Leden en Vrienden van de Remonstrantse Gemeente Twente ontvangen het blad gratis.

Belangstellenden kunnen een gratis proefabonnement aanvragen (4 nummers).

Tekstbijdragen

De redactie stelt tekstbijdragen van leden, vrienden of belangstellenden zeer op prijs. De kopij past binnen de doelstelling van het blad en bestaat als regel uit maximaal 600 woorden. Zonodig kan de redactie auteurs vragen een bijdrage in te korten.

Teksten voor het volgende nummer inzenden vóór
21 januari 2012

Mailadres: kwdr@xs4all.nl

Postadres: Kwadrant, De Koperwiek 54, 7609 GS,
Almelo

Inhoud

- 3 Redactioneel
- 4 Woordzoeker
- 5 Uw koninkrijk kome; Henk van Waveren in gesprek met ...
- 8 Eeuwig leven?
- 9 Zinprikkers
- 10 Eerherstel voor het begrip illusie
- 11 Het kwadrant
- 13 Is de komst van Jezus 'the reason for the season'?
- 14 Cursussen en kringen
- 15 Winterprogramma 2012

Uw (konink)rijk kome is het jaarthema van de Remonstranten, het thema van de landelijke beraadslag op 10 maart te Amsterdam en het thema van deze **Kwadrant**. Bij de 'kick-off' van het thema in oktober te Rotterdam spraken 'bevlogene idealisten over de waarde van dromen en wishful thinking'. U hoeft zelf niet naar het verre westen. De Remonstranten in Twente maken uw droom tot werkelijkheid. In Hengelo ontmoet u de spraakmakende sprekers rond het thema. Na Andries Hoogerwerf, James Kennedy, Peter Nissen en Johan Goud in het najaarsprogramma, volgen Koen Holtzapfell, Christa Anbeek, Eginhard Meijering en Marius van Leeuwen in het winterprogramma. Benut de unieke mogelijkheid hen persoonlijk te leren kennen.

Kwadrant laat u in dit laatste nummer van de derde jaargang al vast kennismaken met een vrouw en twee mannen uit dit winterprogramma. Henk van Waveren ging met hen in gesprek. De verwachting van Gods Koninkrijk is een centraal punt in het christelijk geloof. Eén van de vragen die aan de orde komen is de vraag of het Godsrijk los staat van de vraag naar een leven na de dood. Daar wordt verschillend over gedacht, maar het koninkrijk staat niet los van onze hoop, dromen, verlangens en verwachtingen. Het is een toekomst tegemoet leven.

Over de hoop gaat het ook in de 'Woordzoeker' van Foeke Knoppers. Wij kunnen niet alleen maar opgaan in het genot van het 'nu'. Wij bevinden ons altijd tussen het 'heden van het verleden' en het 'heden van de toekomst'. Vergeving is de actie waarmee wij de negatieve doorwerking van het verleden in het heden een halt kunnen toeroepen.

Eginhard Meijering stelt dat de hoop op een eeuwig leven tot het wezen van het christelijke geloof behoort. Hij betoogt dat dit leven niet eindeloos is, dat het eeuwig leven een voltooid leven is, een eindeloze plaats die God voor ons heeft bereid.

Carl Huizinga legt een verbinding tussen spel en illusie. Hij pleit voor een eerherstel van het begrip illusie. Zijn verhaal sluit onbedoeld mooi aan op het thema (Spel) van **Kwadrant** nummer 1 (2011).

Wij verliezen de actualiteit van de decembermaand niet uit het oog. Een kerkdienst op het strand in Australië; lijkt u dat wat? Henk van Waveren schrijft over de achtergronden van het kerstfeest.

Zinprikkers zetten onze religieuze overtuigingen tegenover de 'gewone' gewetensvolle overtuigingen. Religies kunnen niet zonder steekhoudende argumenten om niet in een slachtofferrol te vervallen.

In de rubriek Het kwadrant geen gesprek met een van onze Twentse Remonstranten. Cor Langen onderneemt een poging om aan de hand van de interviews tot nu toe een beeld te schetsen van de Remonstranten in Twente.

Tenslotte een overzicht van de cursussen, kringen en lezingen in het komende kwartaal.

De redactie

Woordzoeker

Foeke Knoppers

‘Geniet op alle dagen van je leven die God je heeft gegeven’ (Prediker 9:9)

Wie gelukkig is, is zich er niet van bewust dat er zoiets is als tijd. Op alle momenten in ons leven dat we ons ervan bewust zijn dat er zoiets is als tijd zijn wij ongelukkig en ervaren wij de tijd als onze tegenstander. We doen dat als we gestrest zijn, als wij ons vervelen of als wij verzuchten ‘dat de tijd zo snel voorbijgaat’. ‘Geniet op alle dagen van je leven die God je heeft gegeven’ (Prediker 9:9), zegt de Prediker in een passage waarin hij overigens ook laat blijken hoezeer hij zich bewust is van wat hij noemt de ‘verraderlijkheid’ van de tijd.

Genieten is opgaan in het ‘nu’ en wat een geluk als wij dat kunnen! ‘En aan de rivieren mijner gedachten zit ik stilletjes en genoeglijk en rook een steenen pijpje en voel de zon op mijn lijf schijnen en zie ‘t water stroomen, voortdurend stroomen naar ‘t onbekende. En ‘t onbekende deert mij niet. (...) En ik ben dankbaar dat mij dit gegeven is. En in ootmoed pijp ik nog eens aan en voel mij God, de oneindigheid zelf. Doelloos zit ik, Gods doel is de doelloosheid. Maar voor geen mensch is het weggelegd dit bij voortdoring te beseffen’.(Nescio)

Het verleden en de toekomst kunnen vaak op zo’n hinderlijke wijze present zijn en bezit nemen van het ‘nu’. We kennen immers zoals Augustinus in zijn Belijdenissen al opmerkte het ‘heden van het verleden’ en ‘het heden van de toekomst’. Het verleden waar wij ons voor schamen of dat ons achtervolgt is ‘heden’ zonder dat wij daar enige inspanning voor hoeven te verrichten. Hetzelfde geldt voor de toekomst die wij vrezen. Zij is present in de zorgen die wij ons om haar maken. Negatieve zaken zijn dus als vanzelf ‘present’. Positieve moeten present gesteld worden; we moeten m.a.w. er een inspanning voor verrichten. Die inspanning noemen we als het om het verleden gaat ‘gedenken’ en als het om de toekomst gaat ‘hopen’. Wie hoopt stelt immers in zijn handelen de toekomst waar hij in gelooft al present. Hopen is toch dingen doen die toekomst hebben? Het is ons zelfs gegeven een halt toe te kunnen roepen aan de negatieve doorwerking van het verleden in het heden. We doen dat als wij vergeven.

Wie zijn geluk vindt in het opgaan in het ‘nu’ lijkt de tijd alleen maar te kunnen vrezen. Maar wie gedenkt, vergeeft en hoopt maakt aan die bedreiging een einde en kan de tijd ervaren als gave.

Uw koninkrijk kome

Henk van Waveren in gesprek met

Koen Holtzapffel,

Christa Anbeek en

Marius van Leeuwen

Min of meer in verband met het landelijk Remonstrants jaarthema 'Uw koninkrijk kome' mogen we in de maanden februari en maart als sprekers verwachten dr. Koen Holtzapffel (Alleen een hond leeft in het hier en nu), dr. Christa Anbeek (Overlevingskunst), dr. Eginhard Meijering (Eeuwig leven) en prof. dr. Marius van Leeuwen (Over de dood en erna). Drie van hen mocht ik interviewen. Van dr. Meijering vindt u een artikel elders in dit blad.

Vragen

1. Even daargelaten of alléén de hond in het hier en nu leeft en ook óf de hond wel alleen in het hier en nu leeft, heeft de (Europese) mens in de loop van de 20e eeuw Gods koninkrijk achtereenvolgens in het hiernamaals, in een voornamelijk zelf te realiseren toekomst, in het hier en nu ('het is er al, in uw midden') en in het nooit gelokaliseerd. Welke van die vier heeft volgens u de beste papieren?

Van Leeuwen: De verwachting van Gods Koninkrijk is een centraal punt in het christelijk geloof: eens zal deze wereld als nieuw zijn, tot z'n bestemming gekomen volgens Gods bedoelingen. Dat is een visioen dat ons als christenen gaande houdt. Het maakt onrustig: we beseffen dat de wereld waarin we nu leven 'het' nog niet is. En het stemt hoopvol: we mogen geloven dat alles eens anders wordt, tot voltooiing komt. Allereerst heeft de prediking van het Koninkrijk dus met 'toekomst' te maken. Het gaat om een horizon waarheen we op weg zijn, een horizon die wenkt, maar die (daar is hij horizon voor) van ons uit gezien onbereikbaar blijft. Toch staat het Koninkrijk niet los van het heden. Eens zal alles overeenkomstig Gods bedoelingen tot voltooiing komen. Maar die bedoelingen gelden nú al. Met andere woorden: alles wat we over het 'Rijk straks' proberen te zeggen vormt een program waarnaar we ons nu al hebben te richten. Zeggen we bijvoorbeeld dat dat Rijk er een van vrede zal zijn, waarin al Gods schepselen tot hun

recht komen, dan impliceert dat waarden (vrede, allen tot hun recht laten komen) waarop we ons nu al moeten richten. Waarom zou, zo vroeg de filosoof Ricoeur, het heden niet het moment zijn waarop we onze toekomstdromen omzetten in verantwoordelijke daden? Niet dat mensen zelf het Godsrijk kunnen bouwen, maar wel kunnen ze soms al tekenen oprichten die, hoe bescheiden ook, naar dat Rijk verwijzen. Zonder dat wordt heel dat Godsrijk een nogal ijle zaak. Het Koninkrijk van God is er dus nog (lang) niet, en toch zien we er soms al sporen van. Dat geldt - dit terzijde - op een bijzondere wijze in de liturgie: wanneer we samen bij de 'Maaltijd van de Heer' brood en wijn delen geeft dat, zegt men wel, een 'voorsmaak' van het komende Rijk. In dit samen delen ervaren we nu al waartoe het leven uiteindelijk bestemd is. Dat voedt onze hoop dat eens het Rijk aanbreekt waarin alle schepselen voluit hun deel van het goede leven zullen hebben.

Anbeek: Mijn bijdrage aan het winterprogramma gaat over Overlevingskunst, het boek dat ik schreef na het overlijden van mijn partner. In zes hoofdstukken ga ik allerlei filosofieën en levensbeschouwingen na met het oog op de dood en stel vervolgens de vraag: Helpt dit bij het verlies van een geliefde? Het koninkrijk van God komt in mijn boek niet voor, althans niet in deze formulering. Misschien dat je Pim van Lommels uiteenzettingen over het Eindeloze Bewustzijn dat gekenmerkt wordt door onvoorwaardelijke liefde als een moderne opvatting van het koninkrijk van God kan zien. Ook bespreek ik boeddhistische inzichten over een leven na dit leven - maar dit zou ik niet zomaar gelijk willen stellen met Gods koninkrijk. In mijn proefschrift, dat ik al in 1994 schreef, komt Gods koninkrijk wel voor. Het is volgens de theoloog Pannenberg de plek waar de dood niet meer zal zijn.

> Het Koninkrijk Gods is een lied van verlangen en geen werkelijkheid <

Voor ons menselijk denken is het onmogelijk om deze plek ergens te lokaliseren. Als de dood er niet meer is, zijn wij er namelijk ook niet meer. Dat laat ik zien aan de hand van de natuurfilosofen in het laatste hoofdstuk van mijn boek *Overlevingskunst*. Zo paradoxaal is ons bestaan: wij willen iets dat niet mogelijk is. Het onmogelijke is nergens.

Holtzapffel: In mijn dissertatie *Een vrijzinnige kijk op de laatste dingen* heb ik onderscheid aangebracht tussen een presente en een toekomstige Koninkrijksverwachting, een individuele en sociaal-maatschappelijke toekomstverwachting, en een realistische en een idealistische kijk op de laatste dingen. Tussen die dimensies van toekomstverwachting hebben alle vormen van christelijke toekomstverwachting zich altijd bewogen. Naar mijn mening zullen ze dat ook blijven doen. Daarbij kunnen de accenten natuurlijk per periode verschillen. Maar we moeten oppassen om het accent dat in onze tijd gelegd wordt te verabsoluteren (bijvoorbeeld accent op het hier en nu van het Koninkrijk). Hier is sprake van de bekende slingerbeweging.

2. In zijn dissertatie *'Symboliek en Hermeneutiek'* schreef Elze-Jan Kuiper: 'In het Liedboek voor de Kerken zijn liederen die het leven na de dood tot thema hebben, ten onrechte opgenomen in het gedeelte dat getiteld is 'Koninkrijk Gods' en ook 'De oudtestamentische gedachte van Gods trouw aan de geslachten is een heilzaam correctief op een te individueel gestempelde verwerking van de stervensproblematiek'. Bent u dat met hem eens?

van Leeuwen: Het thema Koninkrijk van God staat voor mij betrekkelijk los van het thema 'wat komt er na de dood?' De schaal verschilt drastisch: bij het Koninkrijk gaat het om het perspectief voor heel de wereld, de mensheid, bij 'leven na de dood' om dat voor elk mens afzonderlijk.

KWADRANT 2011 4. p.6

Dat moet je uit elkaar houden, daar had Kuiper gelijk in. Over de veranderde opvattingen rond het 'leven na de dood' hoop ik op 31 maart meer te vertellen.

Anbeek: Ik ben het niet met Elze-Jan Kuiper eens. Het Koninkrijk Gods is een lied van verlangen en geen werkelijkheid. Vanuit verlangen zijn de prachtigste kunstexpressies voortgekomen die heel troostend kunnen zijn. In mijn verdriet wil ik mijn verlangen en dat van anderen ruim baan geven, ook al weet ik dat ik werelden creëer die in die letterlijke zin nooit werkelijk zullen worden.

Holtzapffel: Met Kuipers tweede opmerking ben ik het zeker eens, maar of je de thematiek van het leven na de dood geheel los kunt koppelen van het Godsrijk waag ik te betwijfelen. Dat in het verleden de koninkrijks-verwachting beperkt is tot een leven na de dood moet ons niet in de verleiding brengen nu tot de tegenovergestelde eenzijdigheid te concluderen. In ieder geval heeft G.J. Heering aan het eind van zijn leven een mooi tweeluik geschreven. De verwachting van het Koninkrijk Gods en De menselijke ziel. Haar wezen en bestemming. De sociaal-maatschappelijke en de individuele toekomstverwachting komen hier beide tot hun recht. Wel is de individuele verwachting hier terecht geplaatst binnen de context van de sociaal-maatschappelijke verwachting.

3. Hoe waardeert u (naast het verschil in lokalisering) het sterke accentverschil tussen degenen die het Godsrijk vooral van de overzijde verwachten en degenen die er vooral een oproep tot handelen in zien?

van Leeuwen: Ik neem een tussenpositie in: het Koninkrijk is primair iets van de toekomst, maar er zijn al in het heden tekenen die erop vooruitlopen. Het Koninkrijk zal er niet komen door onze inzet,

> Ik hecht zeer aan
het idee van de
mens als mede-
arbeider <

maar op initiatief 'van de overzijde'. En toch zet de verwachting ervan ons nu al in beweging: we moeten proberen in de richting van dat Rijk te gaan. Zonder de illusie dat de komst ervan van ons afhangt of door onze goede daden wordt versneld. Als we dat zouden denken, zouden we verbeterde ijveraars worden, fanatiekelingen - met alle gevaar van dien.

Anbeek: Voor mij zijn beide posities niet navoelbaar. Het Godsrijk zal niet van een overzijde komen, maar kan ook niet gemaakt worden. Wat wel kan is dat wij met onze menselijke vermogens, te midden van allerlei onvermogens (bijvoorbeeld de dood uitbannen) telkens de moed vinden om opnieuw te beginnen. Soms tegen beter weten in kunnen wij werelden verbeelden en daar daden aan koppelen die leiden tot meer liefde, meer recht, meer vrede en meer harmonie zowel ten aanzien van onszelf als van anderen.

Holtzapffel: Het is de spanning tussen 'Stil maar, wacht maar alles wordt nieuw' en 'God roept ons broeders (en zusters) tot de daad'. Die spanning is inherent aan ons geloof. Het gaat om ontvankelijkheid en het besef dat er ook iets van ons verwacht wordt. Ik noem graag de woorden van K.H. Roessingh in dit verband. Wij zullen Gods koninkrijk niet stichten, maar ombuigen in de goede richting, dat kunnen we en dat moeten we dan ook.

4. In de Remonstrantse belijdenis van 2006 staat: 'Wij geloven in de toekomst van God en wereld, in een goddelijk geduld dat tijd schenkt om te leven en te sterven en om op te staan, in het koninkrijk dat is en komen zal, waar God voor eeuwig zijn zal: alles in allen.' In die van 1940 stond heel nadrukkelijk dat Gods koninkrijk komen zal 'door Gods wil en kracht'. Daar lijken wij zelf niet in voor te komen.

Han Adriaanse schreef daarover ooit: 'We kunnen er ook niet aan bouwen of meewerken. We kunnen het zelfs niet eens tegenhouden'. Hoe waardeert u het verschil tussen de formuleringen van 1940 en 2006?

van Leeuwen: Die twee remonstrantse belijdenissen leggen ten aanzien van het Koninkrijk eigen accenten. Die van 1940 benadrukt Gods initiatief: het Rijk komt 'door Gods wil en kracht'. Dat is waardevol: het behoedt ons voor de riskante illusie dat het allemaal van ons moet komen. De belijdenis 2006 geeft wel aandacht aan de menselijke factor. Maar ze zegt niet dat wij verantwoordelijk zijn voor de komst van het Rijk, ze legt een ander accent. We geloven, aldus die belijdenis, 'in de toekomst van God en wereld' en we verwachten het Koninkrijk. Maar we zijn onderweg, levend in een tussentijd. We geloven dat God daarin geduld met ons heeft en ons tijd schenkt 'om te leven en te sterven en om op te staan'. Mij spreekt dat zinnetje aan. Ik hoor er groot vertrouwen in: we leven de toekomst tegemoet, en vaak genoeg lopen we vast, loopt het dood (het is maar goed dat niet alles van óns afhangt ...). Maar God doet ons telkens weer opstaan om voort te gaan, met geloof in een toekomst met altijd weer nieuwe mogelijkheden. Bij die woorden 'om op te staan' denk ik dus aan 'opstaan en verder gaan' in dit leven, niet aan een opstanding aan het eind der tijden of in Gods Rijk. Eerlijk gezegd weet ik niet goed wat ik bij zo'n algehele opstanding denken moet.

Holtzapffel: Ik hecht zeer aan het idee van de mens als medearbeider. Dat klinkt enigszins door in de belijdenis van 2006. Het Godsrijk komt niet door de mens tot stand, maar wie leeft in de verwachting van Gods komende rijk, die kan niet anders dan daar in woord en daad van getuigen. En zo, door Gods geest geïnspireerd, kunnen mensen, bedoeld en onbedoeld, in alle bescheidenheid een steentje bijdragen.

Eeuwig leven?

Eginhard Meijering

Stelling: De vanzelfsprekendheid waarmee vorige geslachten over een tot in het oneindige verlengd eeuwig leven spraken is ons vreemd geworden. Toch moet men erkennen dat de hoop op een eeuwig leven bij God tot het wezen van het christelijke geloof behoort.

Wie kritisch nadacht over de voorstelling omtrent een eeuwig leven kwam ook in vroegere tijden al tot de conclusie dat hieraan erg moeilijke kanten zaten, en dat men zich bezighield met iets dat eigenlijk onvoorstelbaar was. Zo maakte men altijd al hiertegen het bezwaar dat een dergelijk leven tot een eeuwige verveling zou kunnen leiden. In de jaren zestig van de vorige eeuw kwam men in sterk verzet tegen de hoop op een eeuwig leven, omdat men van mening was dat die het belang van dit leven en vooral de wenselijkheid van verandering van dit leven miskende en daardoor de wenselijke vooruitgang tegenhield.

Ik ben geneigd niet zo zwaar aan laatstgenoemde kritiek te tillen. Ik heb niet de indruk dat het schrappen van het eeuwige leven uit de verkondiging de mensen zo veel progressiever heeft gemaakt. Het zou juist denkbaar kunnen zijn dat een ontkenning van de hoop op een eeuwig leven de mensen zou kunnen leiden tot een leven waarin men 'voordat het definitief te laat is nog wil binnenhalen wat er te halen valt', terwijl het geloof dat met dit leven niet alles is afgelopen ons tot een grotere ontspannenheid ook in het brengen van offers zou kunnen leiden. We kunnen over het eeuwige leven alleen spreken in beelden die zijn ontleend aan dit tijdelijke leven. Hierbij realiseren we ons dat het beeld zelf niet de werkelijkheid is, maar verwijst naar een realiteit die er nog boven ligt. Die beelden moeten ons wel hier en nu in beweging zetten.

Voor een christen is het geloof in een eeuwig leven geen kosmische speculatie in de zin dat hij zich afvraagt of het mogelijk is dat in deze wereld iets dat een begin heeft toch geen einde hoeft te hebben. Zijn geloof hierin is gekoppeld aan het geloof in de eeuwige God, die in de tijd, namelijk in de mens

> De opstanding van Christus is het beslissende moment in Gods beweging door de geschiedenis <

Jezus Christus tot ons wil komen. In Jezus zien wij de verbinding tussen eeuwigheid en tijd, en zien wij dat het tijdelijke de eeuwige God ter harte gaat, dat hij niet laat varen het werk zijner handen, dat hij ons zal blijven kennen zoals hij ons van eeuwigheid af heeft gekend. Dit betekent dat onze identiteit uiteindelijk in God ligt. Wij zijn in dit leven voortdurend in beweging, we veranderen en blijven toch dezelfde. Omdat ons leven begrensd is, kan de verandering niet zo lang duren dat wij uiteindelijk totaal iemand anders zijn geworden. In een eeuwig leven dat oneindige tijd inhoudt, zou dit laatste op den duur wel het geval zijn en zouden wij dus geen enkele identiteit hebben. Daarom zeggen we dat onze identiteit niet in ons (eindige of oneindige) leven in de tijd maar in de eeuwige God ligt. God weet van eeuwigheid af wie wij zijn en in die identiteit wil God ons bewaren.

We drukken deze hoop uit in het beeld van de lichamelijke opstanding. Het lichaam is het teken bij uitstek van onze begrensdheid. We leven voor een tijd ergens. Dit lichaam wil God opwekken. De notie van de lichamelijke opstanding wordt door velen gezien als de beslissende waterscheiding tussen rechtzinnig en vrijzinnig geloven. Ik vraag me af of dit noodzakelijkerwijs zo is. Wie vat de opstanding van Jezus nu in die zin op dat zijn bloedsomloop weer voor goed op gang is gebracht? De legenden over de verschijningen in de evangeliën wijzen in de richting van een verheerlijkt bestaan. Het hoe daarvan kunnen wij niet met woorden omschrijven. Wij geloven alleen dat God het tijdelijke leven van Jezus op een hoger plan heeft getild, en daaruit mogen we onze hoop putten dat dit ook met ons zal gebeuren. De opstanding van Christus is het beslissende moment in Gods beweging door de geschiedenis, waardoor onze ogen worden geopend voor Gods eeuwige toekomst, waarin ook ons leven zal worden voltooid. Voltooiing is iets anders dan oneindige verlenging. Verlenging betekent: het zal nooit genoeg zijn, er moet altijd nog meer komen. Voltooiing betekent: meer dat dit hoeft niet, want god heeft voor dit begrensde een eeuwige plaats bereid.

Zinprikker

Met een beroep op godsdienstvrijheid of op respect voor religieuze tradities laten gelovige mensen zich nog al eens in het nauw drijven, als het gaat om de vraag of rechten van mensen (en dieren) voor godsdienstige overtuigingen eerder opzij gezet moeten worden dan voor 'gewone' gewetensvolle overtuigingen. M.a.w. of religieuze overtuigingen en tradities een plus hebben, waardoor ze niet redelijk verantwoord hoeven te worden.

Als dat echt zo was, schrijft Gerben van der Meer in de rubriek Denktank van het dagblad Trouw, zouden heksenverbranding, vrouwenonderdrukking, steniging, aflaten en slavenhandel ook in Europa nog steeds bestaan. Want de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het meestal geen zelfreflectie was, maar het werk van kritische, verketterde en vervolgte, enkelingen die de strijd aanboden tegen heilige tradities die wij nu te gek voor woorden vinden. Ik zal niet zeggen dat er nooit antireligieuze sentimenten mee spelen in de bestrijding van vrouwenbesnijdenis, misdadig condoomverbod en ritueel slachten. Maar *grosso modo* valt het toch zeer te betreuren dat ook vandaag de dag religies bij gebrek aan steekhoudende argumenten nog al eens voor het zwakgebod van de slachtofferrol kiezen.

Zin of onzin: wat vindt u?

Reacties naar de redactie: kwdr@xs4all.nl
of Kwadrantredactie: De Koperwiek 54, 7609
GS, Almelo

Eerherstel voor het begrip illusie

Carl Huizinga

In ons taalgebruik betekent illusie: zinsbegoocheling, waandenkbeeld, etc., terug te vinden in Van Dale. Toevallig herlas ik het essay 'De toekomst van een illusie' (1927) waarmee Sigmund Freud religie op het oog had. Tegelijkertijd herlas ik 'Homo ludens' (1938) van de historicus Johan Huizinga. Hoewel tijdgenoten, heb ik geen onderlinge verwijzingen tussen beiden kunnen ontdekken. Freud spreekt van een 'illusie', Huizinga van (homo) ludens, de spelende mens. Het Latijnse ludere betekent: spelen, waarvan ludens is afgeleid. In plaats van 'speels' benutte Huizinga liever 'ludiek', aan het Frans ontleend, en pas decennia later populair in ons taalgebruik.

Illudere betekent oorspronkelijk 'bij of met iets spelen'. Daarvan is 'illusie' afgeleid. Maar zowel in het Latijn als bij ons kreeg het ook een negatieve betekenis: die van misleiden en bedriegen. Met iets spelen heeft dus een dubbelzinnige betekenis: een positieve: spelend omgaan met, en een negatieve, die we versterkt terugvinden in het Latijnse deludere. Vandaar 'The God delusion' van Richard Dawkins, door de Nederlandse uitgever fout vertaald als 'God als misverstand'.

Ook wij kennen de negatieve betekenis van illusie, bijvoorbeeld in een zin als 'Dat is gespeeld, niet echt'.

Daarbij vergeten we de positieve betekenis van spelen, zoals we dat zien bij kinderen, maar ook bij volwassenen die volledig opgaan in het spel, welk spel dan ook. Elk spel kent regels. Wie zich daaraan niet houdt, is een spelbederver of vals-speler. Het heeft zijn eigen ernst, is een vrije handeling (wie speelt er verplicht?) buiten het gewone leven van alledag, het scheidt een eigen orde, en is begrensd in tijd en plaats. Dat is de positieve betekenis van elk spel dat zijn zin niet buiten maar in zichzelf vindt. Er is niets mis met deze illusie.

Freud zag vooral de negatieve kant ervan: het (zelf)bedrog, de misleiding, op een beetje zielentrost na. Daarom keerde hij zich tegen religie als een vorm van wens-denken. Hij nam geloof als iets dood-ernstigs, en vele aanhangers en tegenstanders van religies (zie Dawkins) doen dat net zo. Maar het kan ook ervaren worden als iets ludieks dat zich onttrekt aan de dodelijke ernst van Freuds wereldbeeld, en dat van vele gelovigen en ongelovigen. Daarmee plaatsen zowel aanhangers als tegenstanders zichzelf buiten spel. Zo wordt de Hof van Eden nooit een speeltuin. En dat was nou net wel de bedoeling.

Het kwadrant

Cor Langen

Het kwadrant is een rubriek waarin ieder kwartaal een Remonstrants gemeentelid aan het woord komt. Het kwadrant is een interview in een spelvorm. Per aflevering worden steeds vier onderwerpen besproken:

Twente

Remonstranten

Geloven

Persoonlijke kwaliteit

Per onderwerp komen vier kwadranten aan de orde:

De kwaliteit, de valkuil, de uitdaging en de ergernis. Via de vier kwadranten wordt de cirkel doorlopen. Niet de methode, gebaseerd op het kernkwadrant van Ofman, maar de geïnterviewde staat centraal.

Sinds het eerste nummer van Kwadrant (april 2009) zijn in deze rubriek negen interviews verschenen. Ik sprak met leden of vrienden van de Remonstrantse Gemeente Twente, vijf vrouwen en vier mannen. Het laatste nummer van jaargang 3 is een goed moment om eens na te gaan wat de interviews hebben opgeleverd. Welk beeld is er van de gemeente? Hoe denken de mensen over Twente? Wat is de kwaliteit van de remonstranten en welke uitdagingen zijn er bij het geloof? Spreekt men gemakkelijk over de persoonlijke kwaliteiten?

Twente

Bij Twente is er de associatie met de streek of met de mensen. De streek is landschappelijk mooi, een coulisselandschap met rust en ruimte. Het gebrek aan water is een minpunt. De mensen zijn bescheiden, niet zo haastig, betrouwbaar,

vriendelijk en niet zo afstandelijk. Mensen helpen elkaar vanuit de noaberplicht. Er zijn ook minpunten. De mensen zijn afwachtend en ze zeggen vaak niet wat ze denken. Het is 'joa, joa' om hiermee een 'nee' of 'ik peins er niet over' te omzeilen. De valkuil van het noaberschap is bemoeizucht. Wij hechten aan onze vrijheid. Een tweede valkuil is het 'ons kent ons' gevoel, dat in het ergste geval tot een vorm van xenofobie kan leiden. De rust van Twente levert ook een valkuil op: er is minder te doen dan in het westen. Twente moet deze valkuil niet opheffen door hier een nieuwe Randstad te creëren. Investeer in duurzaamheid, beter dan in een vliegveld Twente bijvoorbeeld. Ik heb tot op heden niemand gehoord die vanuit een ergernis over Twente liever de streek verlaat.

Remonstranten

Een meerderheid bezoekt geregeld de kerk, een minderheid is meer actief in de gesprekskringen. Vaak is het onderwerp 'Remonstranten' voor de geïnterviewden een aanleiding iets over de eigen achtergrond te vertellen. De achtergronden zijn divers: van synodaal gereformeerd, hervormd, doopsgezind tot atheïst. Er wordt binnen de gemeente wel gesproken over 'echte' Remonstranten, maar het is mij niet duidelijk geworden wie dat precies zijn. De meesten zijn in het westen van het land geboren en getogen. Remonstranten kunnen in vrijheid zelf bepalen wat zij willen en kunnen geloven, binnen een christelijk kader. Dat is een kwaliteit, maar het gaat niet vanzelf. Je moet wel eerst zelf nadenken om vervolgens een persoonlijke geloofsbelijdenis te kunnen schrijven. Bovendien geldt: 'eenheid in het nodige, vrijheid in het onzekere en in alles de liefde'. Een andere kwaliteit is het luisteren, bijvoorbeeld naar elkaars levensverhalen. Mensen proberen empathisch te zijn.

Remonstranten vormen een prettige groep aardige mensen waarbij men zich gemakkelijk thuis kan voelen.

Over de valkuil van het remonstrant zijn, bestaat brede eenstemmigheid: vrijblijvendheid en gezapigheid. Je bent remonstrant maar wat doe je er daadwerkelijk aan? Je kunt zo vrijzinnig zijn dat het niets meer voorstelt. Remonstranten zien zich zelf graag als 'anders', maar op de keeper beschouwd onderscheiden zij zich nu ook niet zo veel van PKN'ers. Ze zijn niet zo uniek.

De uitdaging levert een rij mooie suggesties op. Zoek de zingeving niet alleen binnen de christelijke kaders, leg meer de nadruk op het 'leren', ontwikkel eerst voldoende basiskennis voor je een discussie aangaat, zorg voor inhoudelijk goede kerkdiensten, sta meer open voor wat er in de wereld en in andere kerken gebeurt, betrek de jeugd er bij, blijf elkaar vragen stellen, sta open voor vernieuwing en help mensen hun levensverhaal te vertellen. Een compleet beleidsplan. Echte ergernissen bij het onderwerp zijn er niet.

Geloven

Vrijzinnigheid zet de toon: een geloof zonder regels en dwingende geloofsopvattingen. Geloven betekent nadenken over de mysteries van het leven, bijvoorbeeld over geboorte en dood. Bij sommige remonstranten is er een geloof in het hiernamaals, anderen geloven in de aanwezigheid van een 'iets' dat zij God noemen. Er is geen helder beeld van God, maar er is wel het geloof in een hogere macht. Deze macht geeft mensen vertrouwen en steun, bijvoorbeeld in hun streven naar een betere wereld. Geloof wordt gezien als een levensbron die steeds weer inspireert en ruimte geeft. De predestinatieleer wordt afgewezen, maar er is bij sommigen wel een geloof in Gods leiding in het persoonlijk leven.

Als valkuil wordt ook hier weer gezapigheid genoemd. Er is een besef dat er meer actief aan het geloof kan worden gedaan, meer engagement kan worden ontwikkeld. Probeer dingen vanuit je geloof ook waar te maken. Het samen kunnen geloven binnen een gemeenschap is hierbij een belangrijk punt. Het is niet eenvoudig om in je 'eentje' te geloven.

Persoon

De geïnterviewden spreken niet gemakkelijk over hun persoonlijke kwaliteit. Wij hebben immers geleerd bescheiden te zijn. Na enig aandringen worden wel kwaliteiten genoemd. Er is zelfkennis. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat mensen hun valkuil vrij gemakkelijk benoemen, zoals luiheid (wat ook wel weer een kwaliteit kan zijn). Er zijn er die zichzelf typeren als begeistert en gedreven, bijvoorbeeld in hun hang naar kennisontwikkeling. Het is een persoonlijke kwaliteit niet de gangbare paden te lopen, mensen aan het denken te zetten of te ondersteunen. Het is ook een kwaliteit in een gesprek eerst goed na te denken, bijvoorbeeld over het taalgebruik. Hoe blijft de taal der gelovigen betekenisvol? Het persoonlijke streven vanuit een kwaliteit kan tot iets krampachtigst leiden. Liever een brede kijk dan een tunnelvisie. Humor en relativiseringsvermogen helpen hierbij. Maar pas op, te veel relativiseren leidt gemakkelijk tot onverschilligheid. Geloven in de positieve kracht van mensen is een kwaliteit, net zoals respect tonen voor elkaar. Tegelijkertijd hoef je niet alles, vanuit een hoge mate van betrokkenheid bijvoorbeeld, van de ander te verdragen. Spreek uit wanneer de ander je echt stoort en stel wat betreft het persoonlijke ook grenzen.

Is de komst van Jezus 'the reason for the season'?

Henk van Waveren

In Australië gaan ze na de kerstdienst naar het strand. Daar kunnen wij ons nauwelijks iets bij voorstellen. Wat dat betreft heeft de islam het als wereldgodsdienst stukken gemakkelijker met feestdagen die helemaal aan geen enkel seizoen gekoppeld zijn. Want kerst zit minstens zo zeer in onze verkleumde Germaanse botten als in onze Joodse wortels. Het feest is even heidens als christelijk. En misschien is dat maar gelukkig ook. Een paar decennia geleden verzetten engelse christenen zich tegen de commercialisering van het kerstfeest met de slogan: 'remember Jesus is the reason for the season'.

Goed bedoeld, maar als argument slaat het de plank behoorlijk mis. Want het is natuurlijk precies omgekeerd: the season is vele malen ouder dan Jezus. Al geef ik graag toe, dat het wel bij uitstek geschikt is om zijn geboorte als een lichtfeest te vieren. Dat zou van Perzië tot IJsland te illustreren zijn met talloze voorbeelden van godenzonen en lichtkinderen. Bijna álles aan Kerstmis is vele eeuwen ouder dan Jezus' geboorte: de datum, de stal, de herders, de wijzen, de ster, de maagdelijke moeder, de bomen, de versieringen, de cadeautjes, de vuren, de lichtjes en de hulst. Er zijn christenen die dat verschrikkelijk vinden. Op het World Wide Web briest een verontwaardigde internetpagina:

'Kerstmis is helemaal niet Christus' geboortedag. Het is een heidens feest, de geboortedag van de zonnegod, den Heere een gruwel. Wat is er christelijk aan Kerstmis? Helemaal niks.'

Dat laatste zou ik ze niet helemaal na willen zeggen, maar de rest is natuurlijk wel waar: ook nadat de zonnegod in Rome door het christendom verslagen was, bleven heidense godsdiensten tot vandaag aan toe een grote aantrekkingskracht op ons uitoefenen.

Maar ... zou dat erg zijn? Zou ons christendom er minder van worden als we moeten constateren dat het behalve joodse ook door en door heidense wortels heeft? Ik geloof het niet. Want als het ons niet alleen maar van buitenaf aangewaaid is zou het wel eens veel dieper in onze ziel geworteld kunnen zijn dan wij doorgaans denken. Dan kan ons christendom desnoods een voorbijgaande interpretatie zijn van oude wijsheid, maar die wijsheid zelf is onvergankelijk. In ieder geval is Kerstmis veel en veel meer dan alleen maar de geboorte van één magische baby lang geleden. Het verhaal van Jezus' geboorte was andermaal de bevestiging van wat al die nog veel oudere verhalen en gebruiken ons óók al probeerden te zeggen, namelijk dat wij mensen bestemd zijn voor het vriendelijke licht van Gods welbehagen. En de vroege kerkvaders die aansluiting zochten bij de oude midwinterfeesten (en die je teksten konden aanwijzen waaruit bleek dat niet alleen Jesaja maar ook Vergilius verlangend naar de Messias had uitgezien), die kerkvaders hielden geen uitverkoop van het christendom maar waren zo wijs een werkelijkheid te erkennen die groter is dan wij zelf.

Wanneer wij Kerstmis vieren met dennengroen, liederen en kaarsen en wanneer wij het kerstverhaal vertellen,

vieren wij geen historische gebeurtenis maar geven wij ons over en wijden wij ons toe aan een werkelijkheid die nog veel ouder is en dieper in ons geworteld dan dat verhaal zelf, dezelfde werkelijkheid waaraan ook Jezus van Nazareth zich met hart en ziel heeft toegewijd. Voor ons christenen is hij daarom van die werkelijkheid bij uitstek de belichaming geworden.

Maar het gaat niet om hem maar om die werkelijkheid. Door te geloven in de verhalen die we gehoord hebben, en ons toe te vertrouwen aan het visioen dat we gezien hebben, gaan we het volgende begrijpen: meer nog dan wij wachten op het goddelijk licht wacht dat licht al van den beginne op ons om geboren te kunnen worden, om mens te kunnen worden in u en mij en niet alleen in dat ene kind van Betlehem. Want één mens alleen kan het visioen niet dragen. Daarom was hij zelf altijd de eerste om te zeggen dat het niet om hem gaat, maar om zijn boodschap, om het licht en de Geest waarvan hij zei dat wij er net als hij aan deel kunnen hebben als wij willen. En alle oude gebruiken en alle oude steeds weer opnieuw te interpreteren verhalen en alle oude wijsheid van de mensheid draait om die werkelijkheid, om die genadige werkelijkheid, die eigenlijk niet te benoemen valt. Maar als je dat dan toch graag wilt, als je het toch graag een naam wilt geven, is er volgens mij niet zo heel veel tegen om die werkelijkheid God te noemen, de God waarover de religies van de mensheid ons in allerlei toonaarden en tongvallen vertellen dat Ze met eeuwige trouw in ieder van ons opnieuw geboren wil worden.

Cursussen en kringen

Cursus: Over de ziel

Zo vanzelfsprekend als het bestaan van de ziel was, zo problematisch is haar bestaan in onze tijd. In deze cursus wordt stil gestaan bij de wijze waarop in de loop der tijden over de ziel werd gedacht en wordt een poging gedaan te zeggen waarom wij niet kunnen opgeven dat zij bestaat. (zie ook 'Niets cadeau' van Gerard Visser, Valkhof Pers, november 2009, die in dit boek een lans breekt voor de ziel)

Data:

donderdagavonden: 19 en 26 januari en 2 februari
vrijdagmiddagen: 20 en 27 januari en 3 februari

Tijd:

donderdagavonden: 20.00 - 21.30 uur
vrijdagmiddagen: 14.00-15.30 uur
Plaats: Kerkenraadskamer
Syllabi zijn beschikbaar

Cursus: Ontdekkers van het ik

In zijn 'Bekentenissen' schrijft Rousseau (1712-1778): 'Ik ga iets ondernemen dat nooit eerder is gedaan en dat, als het eenmaal is uitgevoerd, niet zal worden nagevolgd. Ik wil aan mijn medemensen een mens laten zien zoals hij werkelijk is en die mens dat ben ik zelf'. Het is niet helemaal waar wat hij schrijft want twee eeuwen eerder schreef Montaigne (1533-1592) in het voorwoord van zijn 'Essays': 'Dus, lezer, ik ben zelf de stof van mijn boek; u zou wel gek zijn uw tijd te verdoen met een zo frivool onderwerp. Vaarwel dus'. Augustinus (354-430) schreef in zijn 'Belijdenissen' ook al over zichzelf. 'Belijdenis' betekent zowel 'lofprijzing' als 'schuldbelijdenis'. Augustinus dankt God dat Hij ordening heeft gebracht in zijn chaotische en onrustige innerlijk: 'want Gij hebt ons geschapen tot U en ons hart is onrustig totdat het rust vindt in U.' Alle drie kunnen beschouwd worden als 'ontdekkers van het ik' maar ze zijn het op volstrekt verschillende wijzen.

Data:

maandagavonden: 5 en 19 maart en 2 april
Tijd: 19.30-21.30 uur

Plaats: De Schouw, Kerkplein 3 Almelo
Syllabi zijn beschikbaar.

Gesprekskring: Religie zonder God?

Alain de Botton schreef 'Religie voor atheïsten' en Koert van der Velde 'Flirten met God'. Zij zijn niet de enigen die beweren dat God niet bestaat maar dat in de religies veel te vinden is dat waardevol is en behouden zou moeten blijven. Is dat echt denkbaar 'religie zonder God'? Voor leden van een kerkelijke gemeenschap is dat een niet onbelangrijke vraag die om beantwoording door hen vraagt.

Data:

dinsdagen 6 en 20 maart en 3 april
Tijd: 's ochtends van 10.00-11.30 uur en 's avonds van 20.00-21.30 uur
Plaats: Kerkenraadskamer
Deelne(e)m(st)ers ontvangen van tevoren teksten met uitdagende stellingen.

Winterprogramma 2012

Donderdag 9 februari 19.30 uur

Dr. K.J. Holtzapffel 'Alleen een hond leeft in het nu'

Dr. Koen Holtzapffel schreef in het kader van het thema van de Algemene Vergadering van Beraad, 'Uw rijk kome', een essay over de toekomst, met als titel 'Alleen de hond leeft in het hier en nu'. Dieren leven in het hier en nu. Zonder herinnering en zonder verwachting. Mensen worden tegenwoordig opgeroepen hetzelfde te doen. Wie zich op de toekomst richt vlucht weg en doet zichzelf te kort. Maar, in het geloof speelt de toekomst juist een heel belangrijke rol: individueel en collectief: uw koninkrijk kome!

Maar wat betekent die bede, hoe belangrijk is de verwachting van het koninkrijk, wat doen we daarmee als vrijzinnig protestanten en ..., als we ons ook op de toekomst richten, gaat dat dan ten koste van het hier en nu of inspireert ons dat juist hier en nu?

Dr. Koen Holtzapffel, remonstrants predikant in Rotterdam, promoveerde in 2009 op de toekomstverwachting bij een aantal remonstrantse theologen, op een proefschrift getiteld 'Een vrijzinnige kijk op de laatste dingen'.

De volgende bijeenkomsten vinden plaats op zaterdagochtenden van 11.00 tot 14.00 uur.

De opzet is als volgt:

11.00-11.45 uur:	inleiding
11.45-12.00 uur:	koffie
12.00-12.45 uur:	groepsgesprek
12.45-13.15 uur:	lunch
13.15-14.00 uur:	plenaire afsluiting

Zaterdag 18 februari 2010 11.00-14.00 uur
Dr. Christa Anbeek Overlevingskunst

In 2010 publiceerde Christa Anbeek het boek 'Overlevingskunst' met als ondertitel 'Leven met de dood van een dierbare'. Het boek is een verslag van een speurtocht naar 'een antwoord op de dood'. Hoe kun je met de dood leven? Is er een houding van levenskunst te vinden als iemand die je lief is sterft of is het puur een kwestie van overleven? Christa Anbeek gaat bij veel denkers, dichters en schrijvers te rade en evalueert op kritische maar ook zeer persoonlijke wijze hun inzichten.

Dr. Christa Anbeek is remonstrants predikant en hoofddocent aan de Universiteit voor Humanistiek

Zaterdag 17 maart 2012 11.00-14.00 uur

Dr. E.P. Meijering Eeuwig leven

De honderd jaar geleden gezaghebbende liberale theoloog Adolf von Harnack zei enerzijds dat niets ons zo vreemd is geworden als de vanzelfsprekende manier waarop vroegere geslachten over het hiernamaals hebben gesproken, waarbij men zich het eeuwige leven voorstelde als een oneindige continuering van dit leven in ruimte en tijd, maar anderzijds zei hij ook dat het een illusie van sommige protestanten is dat men het christendom zou kunnen maken tot een religie van het hier en nu zonder de hoop op een eeuwig leven bij God. Voor een christen is de gedachte dat ons na de dood het niets wacht m.i. niet aanvaardbaar, maar een leven in een oneindige tijd moet ook om verschillende redenen onmogelijk en ongewenst worden genoemd. Het begrip 'eeuwige voltooiing van het tijdelijke leven' is in dit verband een bruikbaar en zinvol alternatief. Het vertrouwen dat de levende God niet laat varen het werk zijner handen is uiteindelijk genoeg, van een invulling van hoe we ons dit moeten voorstellen kunnen we het beste zo veel mogelijk afzien.

Dr. E.P. Meijering was werkzaam als remonstrants predikant en als lector theologiegeschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Over bovenstaand onderwerp publiceerde hij in de bundel 'De dood leeft'.

Zaterdag 31 maart 11.00-14.00 uur
Prof. Dr. Th.M. van Leeuwen Over de dood en erna...

In de loop van de eeuwen is in onze cultuur de houding tegenover de dood veranderd. Vroeger leefden vrijwel alle christenen in de zekerheid dat de dood niet het einde is, maar 'overgang'. De stellige verwachting was dat men hierna elders thuis zou komen. Tegenwoordig spreken we in voorzichtiger termen - over 'voortleven in de herinnering', in de 'sporen' die je nalaat. We spreken het vertrouwen uit dat een mens niet 'uit Gods hand valt'. Maar is er - in de aanloop naar Pasen - niet iets meer te zeggen? Pasen: dan vieren christenen dat de dood het laatste niet is. Mogen we dat dus toch geloven?

Prof. van Leeuwen is hoogleraar van het Remonstrants Seminarium. Over bovenstaand onderwerp publiceerde hij in de bundel 'De dood leeft'.

Wie zijn wij?

Remonstranten vormen een geloofs-
genootschap van mensen die zich aangesproken
voelen door een geest van openheid,
vrijmoedigheid en verdraag-
zaamheid die:

- ruimte biedt voor de ontwikkeling van
de eigen spiritualiteit
- een stimulans wil zijn om de eigen
ervaringen met anderen te delen
en vragen van geloof en samenleving
met elkaar te bespreken
- het van belang vindt dat men omziet
naar elkaar.

Zoals wij in onze beginselverklaring uitspreken,
willen wij God eren en dienen en is onze
geloofsgemeenschap geworteld in het evangelie
van Jezus Christus. Wij kennen geen bindende
geloofsbelijdenis.

Onze traditie kenmerkt zich door het verlangen in
contact te blijven met de ontwikkelingen op het
gebied van wetenschap en cultuur. De Remon-
strantse Gemeente Twente is één van de 46
remonstrantse gemeenten in Nederland.

Iedereen welkom

Wij zien u graag bij onze kerkdiensten, lezingen,
cursussen en andere activiteiten

Kerkgebouw

Adres: Woltersweg 11, 7552 DA Hengelo

Predikant

Ds. F. Knoppers
p/a Tesinkweg 40
7548 PH Boekelo
06 22135613
e-mail: pred@hetnet.nl

Voorzitter

Mw. R. Spruit- de Nooij
Drienerparkweg 3, 7552 EA Hengelo
Tel.: 0742434793
e-mail: ria.spruit@hetnet.nl

Secretaris

Mw. M.M. van Waveren-Kemp
p/a Woltersweg 11, 7552 DA Hengelo
tel. 0546823836
e-mail: waverenmarianne@gmail.com

Penningmeester

Dhr. G. Huizinga
Spreeuwenstraat 46, 7557 AL Hengelo
tel. 0742911395
e-mail: germ.huizinga@home.nl